

Історія

УДК 323.282(47+57:470)“1941/...”

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20489956>

Спадковість репресивних механізмів: порівняльний аналіз радянських практик середини 1940-х рр. на західноукраїнських землях та злочинів РФ проти цивільного населення України у 2022 р.

Галицька-Дідух Тамара Вячеславівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-0950-5182>

Прийнято: 16.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** Метою статті є обґрунтування інституційної, кадрової, правової, ідеологічної та практичної спадковості репресивних механізмів шляхом порівняльного аналізу радянських практик середини 1940-х рр. на західноукраїнських землях та злочинів Російської Федерації (далі – РФ) проти цивільного населення України у 2022 р., а також визначення ролі насильства як системного інструменту функціонування імперської влади. Відповідно до мети визначено такі завдання: проаналізувати форми радянського терору на західноукраїнських землях; схарактеризувати злочини РФ 2022 року проти цивільного населення України; визначити механізми спадковості (інституційні та організаційні, кадрові, правові, ідеологічні, практичні). Дослідження спрямоване на встановлення механізмів спадковості (інституційних та організаційних, кадрових, правових, ідеологічних,*

практичних) між радянською моделлю державного терору й сучасною силовою політикою РФ. Методологічну основу дослідження становлять історико-порівняльний, системний та структурно-функціональний підходи. Застосовано аналіз архівних матеріалів щодо діяльності НКВС-МВС і НКДБ-МДБ УРСР у 1944-1953 рр., а також узагальнення сучасних наукових публікацій і правових оцінок воєнних злочинів РФ, порівняльний аналіз форм насильства (масові розстріли, депортації, катування, позасудові репресії) та механізмів їх легітимації в різні історичні періоди. Особливу увагу приділено виявленню ознак інституційної тяглості та трансформації репресивних інституцій. У результаті дослідження з'ясовано, що насильство в обох історичних контекстах є не ситуативною реакцією на політичні виклики, а системним засобом встановлення та утримання контролю над територією. Виявлено подібність механізмів так званого «очищення» простору від небажаних елементів через фізичне знищення, примусове переміщення населення, залякування та руйнування соціальної структури. Доведено наявність інституційної спадковості, що проявляється в збереженні централізованої силової вертикалі, пануванні каральних функцій та застосуванні позасудових методів впливу. Встановлено, що зміна ідеологічних формул виправдання насильства не супроводжується зміною його сутнісного механізму. Репресивні практики мають ознаки колоніального підкорення, спрямованого на придушення ідентичності та демографічне переформатування підконтрольного простору. Дослідження підтвердило історичну тяглисть репресивної моделі, сформованої в радянський період і відтвореної в сучасній політиці РФ. Отримані результати поглиблюють розуміння природи сучасної агресії як продовження традиції державного терору. Практичне значення роботи полягає у формуванні концептуальної основи для подальших правових і історичних досліджень, а також для документування злочинів проти цивільного населення.

Ключові слова: державний терор, репресивні практики, інституційна спадковість, денаціоналізація, колоніальна політика, депортації, воєнні злочини, силові структури.

Continuity of Repressive Mechanisms: A Comparative Analysis of Soviet Practices in the Western Ukrainian Lands in the Mid-1940s and the Crimes of the Russian Federation against the Civilian Population of Ukraine in 2022

Tamara Halytska-Didukh,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of
History of Ukraine and Methods of Teaching History,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0950-5182>

Abstract: *The purpose of the article is to substantiate the institutional, personnel, legal, ideological, and practical continuity of repressive mechanisms through a comparative analysis of Soviet practices in the western Ukrainian lands in the mid-1940s and the crimes committed by the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF) against the civilian population of Ukraine in 2022, as well as to determine the role of violence as a systemic instrument of imperial power. To achieve this purpose, the study addresses the following objectives: to analyze the forms of Soviet terror in the western Ukrainian lands; to characterize the crimes committed by the RF against the civilian population of Ukraine in 2022; and to identify the specific mechanisms of continuity between the Soviet model of state terror and the contemporary coercive policy of the RF at the institutional, organizational, personnel, legal, ideological, and practical levels. The methodological framework of the study is based on historical-comparative, systemic, and structural-functional approaches. The research employs an analysis of archival*

materials concerning the activities of the NKVS-MVS (People's Commissariat for Internal Affairs – Ministry of Internal Affairs) and the NKDB-MDB (People's Commissariat for State Security – Ministry for State Security) of the Ukrainian SSR from 1944 to 1953. It also synthesizes contemporary scholarly publications and legal assessments of war crimes committed by the RF, alongside a comparative analysis of various forms of violence, including mass executions, deportations, torture, and extrajudicial repression, as well as the mechanisms of their legitimization across different historical periods. Particular attention is paid to identifying signs of institutional continuity and the transformation of repressive institutions. The findings demonstrate that violence in both historical contexts functioned not as a situational response to political challenges, but as a systemic means of establishing and maintaining control over territory. Similarities were identified in the mechanisms of the so-called “cleansing” of space from undesirable elements through physical extermination, forced displacement of the population, intimidation, and the destruction of social structures. The study proves the existence of institutional continuity manifested in the preservation of a centralized coercive hierarchy, the predominance of punitive functions, and the use of extrajudicial methods of influence. It was established that changes in the ideological formulas used to justify violence were not accompanied by changes in its essential mechanisms. Repressive practices display clear characteristics of colonial subjugation aimed at suppressing identity and reshaping the demographic structure of the controlled territories. The study confirms the historical continuity of the repressive model formed during the Soviet period and reproduced in the contemporary policy of the RF. The obtained results deepen the understanding of contemporary aggression as a continuation of the tradition of state terror. The practical significance of the study lies in establishing a conceptual framework for further legal and historical research, as well as for documenting crimes against the civilian population.

Keywords: *state terror, repressive practices, institutional continuity, denationalisation, colonial policy, deportations, war crimes, security forces.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, яке триває з 2022 року й супроводжується систематичними репресіями на тимчасово окупованих українських територіях. Ці репресії охоплюють масові тортури, фільтраційні заходи, примусові депортації (зокрема, дітей), насильницькі зникнення, сімейне заручництво та демографічне переформатування через русифікацію та примусову паспортизацію. Міжнародні звіти (ОНЧР, Human Rights Watch, Amnesty International, Memorial) фіксують значну кількість випадків порушень прав людини, що нагадують методи радянських органів держбезпеки (НКВС-МВС, НКДБ-МДБ під час другої окупації Західної України (1944 р.).

Виявлення інституційної, організаційної, кадрової, правової та ідеологічної тяглості між радянською репресивною системою та сучасними структурами російських спецслужб, а також подібності практичних методів насильства дає підстави розглядати нинішні злочини не як ізольоване явище, а як продовження історично сформованої російської моделі державного терору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема спадковості репресивних механізмів радянської системи середини 1940-х років на західноукраїнських землях та злочинів Російської Федерації проти цивільного населення України у 2022 р. є відносно новою для української та міжнародної історіографії, проте спирається на солідну джерельну базу досліджень радянських репресій і оперативні звіти про сучасні російські воєнні злочини. Історіографія питання формується на перетині правових студій, історичних публікацій та політологічних аналізів структури репресивних практик від сталінського тоталітаризму до путінського режиму.

Фундаментальним внеском у вивчення радянських репресій на західноукраїнських землях є колективні монографії та документальні збірки. У праці В. Баран, Ю. Сороки, В. Токарського [5] системно проаналізовано механізми придушення українського визвольного руху, депортації, масові операції НКВС і НКДБ та їх соціально-демографічні наслідки. Автори підкреслюють системний характер терору як інструменту радянзації регіону.

Значний масив документів опубліковано в серії «Літопис Української Повстанської Армії» (зокрема, том 3) [16] та двотомнику «ОУН і УПА в 1944 році: Документи» [19; 20]. Ці видання демонструють директивний характер антиповстанської політики, використання спецгруп («фальшивих боївків») та провокаційних операцій.

Спеціальні аспекти висвітлено в роботах І. Біласа [6], Й. Надольського [18], Т. Вронської [7], І. Патера [21]. Ці дослідження детально розкривають механізми фільтрації населення, «профілактичних» виселень родин повстанців та режимне повсякдення депортованих.

Окремо варто зазначити роботи В. Ільницького [11; 12], який досліджує антиповстанську боротьбу органів держбезпеки (1944–1953) та реалізацію радянської депортаційної політики в Карпатському краї. В. Сергійчук присвятив працю спецгрупам НКВС і НКДБ, які діяли під виглядом ОУН і УПА, розкриваючи методи провокацій, терору та дискредитації визвольного руху [25]. Церковні репресії та ліквідацію Греко-католицької церкви проаналізовано в роботі М. Майороші [17]. Загалом у класичній українській історіографії домінує інтерпретація радянських репресій як системного державного терору.

У сучасній історіографії виокремлюють три основні підходи до інтерпретації зв'язку між радянськими та сучасними російськими репресивними практиками. Інституційно-спадковий підхід (Т. Кузьо [15], О. Криштановська [28], У. Вальтер [41]), де підкреслюється тяглість між

радянськими спецслужбами та сучасним силовим апаратом РФ. У центрі цієї позиції – ідея інституційної неперервності репресивних структур. Зокрема, у статті Б. Андрусишина та О. Токарчука [2] здійснено порівняльний аналіз воєнних злочинів Росії проти України у 1939–2022 рр.

У правозахисній та міжнародно-правовій літературі (зокрема, у звітах міжнародних організацій: Human Rights Watch («Ukraine: Executions, Torture During Russian Occupation», 2022), Amnesty International (розслідування злочинів у Київській області, 2022), OHCHR («The situation of human rights in Ukraine») та OSCE («Report on violations...») наголошується, що злочини РФ є продуктом сучасної воєнної й політичної реальності та не можуть бути безпосередньо ототожнені з радянською моделлю. Вони фіксують масові страти, тортури, фільтраційні заходи та сексуальне насильство як системні практики.

У сучасних міждисциплінарних дослідженнях формується підхід до трактування сучасної російської моделі насильства як «гібридної репресивної системи», у межах якої поєднуються елементи радянських практик контролю над населенням із сучасними технологіями інформаційного та воєнного впливу. Порухення міжнародного гуманітарного права систематизують О. Каненберг-Сандул [14], А. Політова [22] і О. Андрухів [4], що дозволяє їх порівнювати з історичними репресіями. Комунікативну легітимацію насильства аналізують М. Махортих та колеги, досліджуючи зміну офіційного дискурсу після 2022 р. [31]. Технологічні підходи до фіксації злочинів розробляє П. Нємкова [32], зосереджуючись на автоматизованому виявленні порушень прав людини.

Варто зауважити, що наукова література ще недостатньо висвітлює усі механізми прямої спадковості між радянськими каральними структурами та сучасними силовими органами РФ, що зумовлює потребу в подальшому порівняльному аналізі в межах запропонованої теми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність ґрунтовних досліджень радянських репресій та численних публікацій щодо воєнних злочинів РФ у 2022–2025 рр., у науковому дискурсі зберігаються прогалини у вивченні інституційної, кадрової, правової, ідеологічної та практичної спадковості між радянською репресивною системою й сучасними російськими силовими структурами, зокрема щодо способів передавання досвіду, механізмів легітимізації насильства та застосування репресивних методів у сучасних умовах, що вимагає системного дослідження для уточнення історичних і сучасних моделей державного контролю. Це зумовлює необхідність поглибленого міждисциплінарного аналізу, який дасть змогу розкрити системний характер насильства як інструменту імперської влади в історичній та сучасній перспективі.

Науковий внесок статті полягає в розробленні порівняльної моделі аналізу, що поєднує історичний і сучасний виміри репресивних практик та розкриває тяглість між каральними механізмами радянської влади й діяльністю сучасних силових структур РФ. В основі дослідження лежить гіпотеза про те, що сучасна російська репресивна модель є не аномалією воєнного часу, а прямою еволюцією сталінської системи державного терору.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування інституційної, кадрової, правової, ідеологічної та практичної спадковості репресивних механізмів шляхом порівняльного аналізу радянських практик середини 1940-х рр. на західноукраїнських землях та злочинів Російської Федерації проти цивільного населення України у 2022 р., а також визначення ролі насильства як системного інструменту функціонування імперської влади.

Відповідно до мети визначено такі завдання:

- 1) проаналізувати форми радянського терору на західноукраїнських землях;

- 2) схарактеризувати злочини РФ 2022 року проти цивільного населення України;
- 3) визначити механізми спадковості (інституційні та організаційні, кадрові, правові, ідеологічні, практичні).

Матеріали та методи. Проблема тяглості репресивних практик розкривалася у працях Тімоті Снайдера, Сергія Плохія та Володимира В'ятровича, а також у матеріалах Міжнародного кримінального суду та звітах Human Rights Watch. Теоретичну основу дослідження складають підходи Ганни Арендт до аналізу державного насильства, які доповнюються сучасними дослідженнями авторитарних режимів і дозволяють системно оцінити механізми й наслідки репресивних практик.

Методологічно дослідження спирається на порівняльний аналіз за п'ятьма вимірами: інституційним, кадровим, правовим, ідеологічним і практичним. Об'єктом зіставлення є діяльність органів державної безпеки СРСР (радянських каральних структур у період другої окупації Західної України) та силових структур Російської Федерації у 2022 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальним аргументом у заходах радянських органів влади на західноукраїнських землях стала жорстка репресивна політика, для реалізації якої після повернення тоталітарного режиму в 1944 р. була швидко відновлена потужна каральна структура, що охоплювала НКДБ-МДБ УРСР, НКВС-МВС УРСР, внутрішні війська НКВС (понад 22 тис. бійців на 1945 р.), СМЕРШ, винищувальні батальйони («стрибки»), тюрми, трибунали та інші органи [19, с. 9]. Ці органи застосовували широкий арсенал засобів боротьби: чекістсько-військові операції, розгалужену агентурну мережу, засідки, блокади, спецзасоби, компрометацію, діяльність агентурно-бойових груп, перепис і паспортизацію населення, виселення сімей, сімейну та майнову відповідальність, публічні страти, колективізацію та ідеологічно-пропагандистську війну [12, с. 407].

Важливим інструментом в радянській каральній структурі стали так звані «легендовані спецгрупи», які діяли під виглядом підрозділів УПА: станом на 20 червня 1945 р. було створено понад 156 таких груп, до складу яких входили досвідчені оперативники держбезпеки [6, с. 462].

На окупованих територіях України у 2022 році системні репресії – масові затримання, тортури, насильницькі зникнення, фільтрації та придушення проукраїнських настроїв – здійснювали російські силові структури (ФСБ як головний координатор політичних переслідувань, МВС, Росгвардія, СК РФ, військова поліція та підрозділи ЗС РФ), які організаційно продовжували традицію НКВС-МВС і НКДБ-МДБ післявоєнних років, повністю підпорядкувавши собі місцеві органи на територіях «ДНР/ЛНР» та діючи через мережу фільтраційних таборів, оскільки російське керівництво залишалося глибоко вкоріненим у чекістській парадигмі, де силовики стали самодостатньою керівною елітою, принципово несумісною з демократичним правлінням і верховенством права [41, с. 684].

Отже, можемо стверджувати про наявність інституційної спадкоємності між радянськими органами державної безпеки (НКВС-МВС, НКДБ-МДБ) й сучасними російськими силовими структурами, спільними рисами яких було використання позасудових механізмів репресій, застосування тортур, фабрикація кримінальних справ, депортації та придушення політичного й національного опору.

Спадкоємність кадрової політики між радянськими органами держбезпеки та сучасними російськими силовими структурами добре простежується в історичних документах і сучасних дослідженнях. Масове залучення «перевіраних кадрів» із центральних регіонів РРФСР та східних областей УРСР у 1944 році фактично означало імпорт чужорідного управлінського апарату, що суттєво посилювало відчуження влади від місцевого населення [3, с. 121]. Незнання специфіки регіону, ігнорування

місцевих особливостей, численні факти службових зловживань і відверто асоціальна поведінка багатьох посадовців лише поглиблювали недовіру та підривали авторитет радянської влади на західноукраїнських землях. Про поширеність практик свавілля й беззаконня серед співробітників каральних органів свідчать радянські джерела [26, с. 87–88]. Зокрема, 15 лютого 1949 р. воєнний прокурор військ МВС Українського округу описував численні факти насильства радянських каральних органів над місцевим населенням [6, с. 469–477].

У пострадянський період російська кадрова наступність проявилася через інтеграцію колишніх співробітників КДБ у нові силові структури Російської Федерації. Згідно з результатами досліджень, значна частина представників силових відомств отримала важливі посади в державному апараті, що забезпечило збереження інституційної пам'яті та управлінських практик. Так, за даними досліджень, частка вихідців із силових структур СРСР у вищих ешелонах влади Росії становила близько 25 %, а з урахуванням неформальних зв'язків – до 70 % [28, р. 297].

Спадкоємність кадрової політики між радянськими репресивними структурами та сучасними російськими силовими органами особливо яскраво проявилася на окупованих територіях України у 2022 році через масове залучення «перевіраних» кадрів із центральних регіонів РФ, ротацію лояльних офіцерів, збереження чекістської корпоративної культури, принципів ієрархічної підпорядкованості, конспірації та інструментального використання примусу, а також практику імпорту управлінського апарату, що забезпечувало жорсткий політичний контроль [27; 35].

Між радянськими органами держбезпеки 1944–1953 рр. і сучасними силовими структурами РФ існує опосередкована правова спадковість. ФСБ успадкувала значну частину функцій НКДБ-МДБ, зокрема контррозвідувальну діяльність, боротьбу з так званим «екстремізмом»,

політичний нагляд та оперативно-розшукову діяльність. Після 2022 р. повноваження цих структур були додатково розширені, зокрема у сфері доступу до баз даних, телекомунікаційних ресурсів і корпоративної інформації

Особливо показовим є те, що ФСБ контролює значну частину архівів НКВС-МВС і НКДБ-МДБ, а російська держава неодноразово відмовлялася їх повністю розсекречувати. У 2014 р. російська міжвідомча комісія з питань захисту державної таємниці постановила, що документи радянських органів безпеки залишатимуться засекреченими до 2044 р. [10].

Ідеологічна спадкоємність між радянськими органами держбезпеки та сучасними російськими силовими структурами також має чіткі емпіричні підтвердження. У радянський період органи НКВС-МВС і НКДБ-МДБ активно формували образ «ворога народу», зараховуючи до нього повстанців, представників духовенства, інтелігенцію та інших «неблагонадійних» [16, с. 155–158]. У внутрішніх документах ці групи позначалися як «контрреволюційні елементи» або «українські буржуазні націоналісти», що слугувало ідеологічним виправданням репресій і депортацій [23, с. 130]. Офіційна влада, ведучи боротьбу на ідеологічному фронті (у післявоєнний період вийшло 12 основних постанов із питань ідеологічної боротьби), прагнула повністю дискредитувати національно-визвольний рух і позбавити його підтримки населення. Шпальти радянської періодики рясніли повідомленнями про «явку з повинною», а також матеріалами, у яких «з наукових позицій» викривалася «злочинна діяльність» ОУН і УПА, що дозволяло легітимізувати каральні операції та масове насильство [11, с. 26].

У сучасних умовах, за даними міжнародних досліджень та моніторингових звітів, російська пропаганда систематично використовує терміни «неонацисти», «бандерівці» та «терористи» щодо українського населення та Збройних сил України, створюючи ідеологічне підґрунтя для насильства [31]. На думку європейських істориків, система державної безпеки

Росії, хоча й втратила централізовану монолітність КДБ СРСР, зберегла бюрократичну чекістську ідеологію [40, р. 351].

Яскравим проявом тяглості ставлення до церкви стало примусове «возз'єднання» Української греко-католицької церкви на Львівському соборі 1946 року. У цей період на греко-католицьке духовенство почали навішуватися ярлики «агентів Ватикану», а УГКЦ вважалася осередком підтримки ООН. Усе розпочалося із замовної статті проти Греко-католицької церкви та духовенства Я. Галана «З хрестом чи ножем» в газеті «Вільна Україна», яка була опублікована 8 квітня 1945 р. [17, с. 47]. У сучасній російській пропаганді цей підхід продовжився: під час війни канал «Россия-1» транслював документальний фільм «Переслідування», у якому настоятеля УПЦ Київського Патріархату патріарха Філарета зображували кровожерним фанатиком, «нацистським духовним лідером», який нібито прагне винищити населення Донбасу та знищити православ'я в Україні за дорученням США [15, с. 446].

У руслі практичної спадкоємності доцільно розглянути паралелі між діяльністю радянських каральних структур у період 1944–1953 рр. та функціонуванням силових структур Російської Федерації у 2022 р., насамперед у контексті застосування контрповстанських і репресивних практик.

У післявоєнний період 1944–1953 рр. на території Західної України радянські каральні органи, зокрема НКВС-МВС та НКДБ-МДБ, здійснювали масштабні операції, спрямовані на ліквідацію українського визвольного руху. Ці заходи охоплювали як військові операції проти підпілля, так і широку систему агентурного проникнення, масових арештів, депортацій населення та створення мережі інформаторів.

Репресії мали системний характер і передбачали застосування крайніх форм покарання, зокрема смертних вироків [20, с. 211; 1]. Крім того, радянські

джерела містять відомості про злочинні дії НКВС-МВС щодо цивільного населення: вбивства, побиття, вилучення майна, підпали господарств, згвалтування [20, с. 107, 214; 13].

Навесні 1946 р. радянські карально-репресивні органи, прагнучи послабити діяльність українського визвольного руху, використовували тактику масштабного випалювання лісових масивів у районах зосередження повстанських формувань. Подібні дії проводилися, зокрема, на околицях Станіслава на території Чорного лісу, на Ковельщині в районі Цуманського лісу, а також у північно-східних районах Львівщини, зокрема на Радехівщині [24, с. 154].

До типових методів діяльності радянських каральних органів у зазначений період належали також регулярні облавні заходи, проведення обшуків і арештів, вилучення майна. Зокрема, 20 вересня під час облави в селах Городище Королівське та Загіречко співробітники НКВС затримали одну жінку та дев'ятьох чоловіків, які напередодні втекли з-під варти. У процесі операції також було проведено реквізицію майна місцевих жителів, зокрема одягу, цукру, мила та масла. 27 вересня співробітники Ходорівського РВ НКВС спалили господарства в с. Піддністрияни (Анни Фетиш і Василя Гунціва) через ухилення їхніх синів від мобілізації до Червоної армії [19, с. 61]. Зокрема, воєнний комісар Болехівського району Станіславщини Воронін, його заступник Сага та окремі працівники районного військкомату були причетні до хабарництва, здійснювали тиск на населення, проводили безпідставні арешти та вчиняли мародерські дії [19, с. 15].

Депортаційна політика радянської адміністрації була спрямована не лише на нейтралізацію реального або потенційного опору, але й на трансформацію національної та соціальної структури населення, що підтверджується значними масштабами її реалізації. Міністр внутрішніх справ

УРСР Т. Строкач назвав цифру депортованих оунівців на середину 1950 р. 51060 чол. [18, с. 215].

У цьому контексті варто звернути увагу на операцію «Захід» – одну з наймасштабніших депортаційних акцій радянської влади, проведену в жовтні 1947 р. на території західних областей України. У межах цієї кампанії з регіонів Карпатського краю ОУН було примусово виселено 9 629 сімей, що загалом становило 27 966 осіб, серед яких 6 647 чоловіків, 12 640 жінок та 8 679 дітей [12, с. 414].

Окрім каральної функції, депортації виконували також превентивну роль, формуючи атмосферу страху серед населення та стримуючи можливі прояви нелояльності до влади. У процесі проведення депортаційних операцій широко застосовувався механізм колективного тиску, зокрема практика заручництва, яка полягала в погрозах виселення членів сімей осіб, підозрюваних у причетності до підпільного руху, що використовувалося як інструмент примусу до добровільної явки або співпраці. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. зазначалося: “На зборах в населених пунктах або індивідуально попередити підозрюваних у бандпосібництві – куркулів, торговельників та інших елементів, якщо у цьому населеному пункті здійсниться якийсь злочин, то вони негайно будуть арештовані й віддані під суд, а їхні сім’ї – виселені” [12, с. 410].

У 2022 р. російські війська на окупованих українських територіях систематично вчиняли тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права, які кваліфікуються як воєнні злочини. Одним із найпоширеніших злочинів стали позасудові страти. Human Rights Watch підтвердила 22 очевидні випадки страт без судового розгляду в 17 населених пунктах. Про це свідчила й Amnesty International [39]. Зокрема, у селі Андріївка Київської області 19 березня російські солдати затримали 45-річного Ігоря Саврана лише через стару військову куртку. Його тіло з вогнепальним пораненням у ділянці вуха

було виявлено в господарській споруді після відступу окупаційних військ. У Мотижині було страчено родину мера Ольги Сухенко разом із сином [38]. 5 березня 2022 р. у Бучі росіяни застрелили Володимира Рубайла, Віктора Ковалю [9, с. 1089].

14 березня в селі Мохнатин Чернігівської області російські солдати розстріляли 17-річних братів-близнюків Євгена та Богдана Самодіїв та їхнього 18-річного друга Валентина Якимчука. 4 березня в Новій Басані застрелили 14-річного Дмитра Солов'я, який грав у футбол біля будинку [38].

Російські сили активно застосовували тортури та жорстоке поводження. Затриманих били, використовували електрошокери, імітували страти. У Новій Басані одного з місцевих жителів підвішували за руки так, що він ледь торкався підлоги. У Димері затриманих утримували із зав'язаними очима та в кайданках, систематично допитуючи із застосуванням фізичного насильства [38]. У Бучі територію дитячого табору «Променистий» російські військові використовували як місце утримання та катувань цивільних осіб: у підвальних приміщеннях людей піддавали жорстокому поводженню, а частину затриманих згодом розстрілювали. Масові страти українців також були зафіксовані на перехресті вулиці Вокзальної [9, с. 1087].

Насильницькі зникнення стали ще одним поширеним злочином [37, р. 28]. Human Rights Watch задокументувала шість таких випадків лише в обстежених районах. У Михайло-Коцюбинському 4 березня забрали 24-річного таксиста Микиту Бузінова, після чого його родина більше ніколи не отримувала про нього жодної інформації [38].

Особливо жорстокими були незаконне ув'язнення та утримання в нелюдських умовах. У селі Ягідне Чернігівської області російські війська тримали понад 350 жителів, зокрема 70 дітей, у підвалі школи протягом 28 днів. Люди сиділи в тісноті, майже без їжі та води, користувалися відрами

замість туалетів. За цей час померло 10 літніх людей. Подібні умови фіксували й у Димері, де десятки людей утримували в тісній кімнаті заводу [38].

Так звана «фільтрація» цивільного населення на окупованих територіях охоплює перевірки осіб, які залишають райони бойових дій через контрольовані російськими силами пункти пропуску. Під час цих процедур здійснюються допити, обшуки, зокрема перевірка мобільних пристроїв, збір персональних даних і біометричних даних, а також застосовуються практики залякування, приниження та насильства. Подібні дії супроводжуються системними порушеннями прав людини щодо осіб, яких підозрюють у проукраїнських або державницьких поглядах чи зв'язках [37, р. 26; 33, р. 68]. Міжнародний кримінальний суд 17 березня 2023 р. видав ордери на арешт вищого керівництва Російської Федерації за незаконну депортацію українських дітей [36].

Крім того, російські військові систематично займалися мародерством і пограбуванням цивільного майна [8, с. 16]. У багатьох випадках крадіжки супроводжувалися погрозами та фізичним насильством.

Окремим воєнним злочином є руйнування населених пунктів, що не зумовлене воєнною необхідністю. Зокрема, Бородянка, яка не мала військових об'єктів, зазнала майже повного знищення: із 29 багатоповерхових будинків 8 було зруйновано, а 21 – пошкоджено. За даними прокуратури Київської області та тодішньої Генеральної прокурорки України Ірини Венедіктової, під час обстрілів застосовувалися авіабомби ФАБ-250, а також реактивні системи залпового вогню «Смерч» і «Ураган» [8, с. 16; 33, р. 87].

Усі задокументовані злочини свідчать про системний характер порушень. Вони не були поодинокими ексцесами, а відбувалися за прямої участі або за мовчазної згоди командування. Такі дії є грубим порушенням Женевських конвенцій, Гаазького регламенту та звичаєвого міжнародного

права і підпадають під визначення воєнних злочинів, а в деяких випадках – злочинів проти людяності.

Таким чином, сукупність задокументованих фактів свідчить про системний, цілеспрямований і повторюваний характер злочинів Російської Федерації проти цивільного населення України, що охоплюють умисні вбивства цивільних осіб, катування, насильницькі зникнення, незаконні затримання та примусове переміщення населення. Повторюваність цих дій у різних регіонах, їхня масштабність (тисячі задокументованих випадків порушень прав людини) та однакові механізми реалізації (фільтраційні заходи, мережа незаконних місць утримання, використання насильства як інструменту контролю) свідчать про їх не випадковий, а організований характер. У цьому контексті зазначені дії можуть розглядатися як такі, що мають ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що стало предметом розслідування International Criminal Court.

Висновки. Історико-порівняльний аналіз дав змогу встановити, що насильство в обох випадках є не ситуативною реакцією на воєнні обставини, а системним інструментом здійснення влади. Масові страти, депортації, катування, позасудові форми покарання та залякування цивільного населення функціонують як елементи цілісної моделі контролю над підкореною територією.

На основі системного порівняльного аналізу інституційного, кадрового, правового, ідеологічного та практичного аспектів діяльності репресивних органів на українських землях у 1944–1953 рр. та з 2022 р. логічно встановлюється безперервна спадкоємність між радянськими органами державної безпеки (НКВС-МВС і НКДБ-КДБ) та сучасними силовими й каральними органами РФ, такими як ФСБ, Міністерство внутрішніх справ і Росгвардія. Отримані результати засвідчують, що попри трансформацію державних інституцій і зміну політичних гасел, механізм репресивного впливу

зберігає свою функціональну подібність. Таким чином, сучасні злочини РФ мають чітке історичне підґрунтя, сформоване практикою радянського державного терору.

Отримані результати поглиблюють розуміння природи сучасної російської агресії не лише як геополітичного конфлікту, а і як прояву тривалої традиції репресивного управління. Це має важливе значення для історичної науки, правових досліджень та практики документування воєнних злочинів, оскільки дає змогу розглядати сучасні події в ширшому історичному контексті.

Водночас дослідження має певні обмеження. Воно зосереджене переважно на порівнянні окремих форм насильства та механізмів їхньої реалізації, повністю не охоплюючи соціально-психологічні аспекти функціонування репресивних систем і внутрішню еволюцію сучасних силових структур РФ. Джерельна база щодо подій 2022 року продовжує формуватися, що також впливає на можливість остаточних узагальнень. Методологічні обмеження порівняння беруться до уваги свідомо: хоча історичний контекст (тоталітарний режим проти сучасного гібридного авторитаризму), технології (відсутність цифрового стеження в 1940-х порівняно з сучасною біометрією та дронами) і правовий статус (внутрішні репресії та окупаційні злочини) відрізняються, це не заперечує структурної подібності моделі державного терору, а лише показує, як вона еволюціонувала.

Перспективними напрямками подальших досліджень є глибший аналіз кадрової спадковості між радянськими та пострадянськими силовими інституціями, вивчення правових механізмів легітимації насильства в авторитарних режимах, а також порівняння російської моделі репресій із практиками інших імперських або тоталітарних систем. Окремої уваги потребує дослідження впливу репресивної спадщини на сучасну політичну культуру та суспільну свідомість.

Список використаних джерел

1. Акт про загибель восьми невідомих осіб під час чекістської операції в с. Радиславка 14 грудня 1944 р. *Електронний архів Українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/32737> (дата звернення: 25.02.2026).
2. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Воєнні злочини Росії проти України і спроби їх приховати (1939–2022 рр.): порівняльний аналіз. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 39–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2022_13_8 (дата звернення: 25.02.2026).
3. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939–1959): суспіл.-політ. та іст.-правовий аналіз. Рівне; Івано-Франківськ, 2001. 335 с.
4. Андрухів О. Правова природа поняття геноцид: міжнародний та національний досвід. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2023. Вип. 16(28). С. 8–15.
5. Баран В., Сорока Ю., Токарський В. Сталінські репресії на західних землях України в 1939-1953 рр. Львів: Вид.-во Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2022. 296 с.
6. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. Київ, 1994. 686 с.
7. Вронська Т. Непевний контин[г]ент: депортації із Західної України 1944–1953 років, режимне повсякдення, повернення. Київ, 2022. 448 с.
8. Галицька-Дідух Т. В. Воєнні злочини російської федерації в Бучі і Бородянці 2022 р.: історична ретроспектива. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*, Т. 35 (74). № 2. 2024. С. 13–21.

9. Галицька-Дідух Т. В. Воєнні злочини російської федерації в Київській області: спогади учасників. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 8(26). С.1082–1101.
10. Експертна думка. Роль архівів у перехідному правосудді: досвід України та Росії. *Асоціація правників України: вебсайт*. 2025. URL: <https://uba.ua/ukr/news/rol-arkhvv-u-perekhdomu-pravosudd-dosvd-ukraini-ta-rosi> (дата звернення: 25.02.2026).
11. Ільницький В. Антиповстанська боротьба радянських органів державної безпеки на Західній Україні (1944–1953 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 39, Т. 1. С. 23–32.
12. Ільницький В. Реалізація депортаційної політики радянською репресивно-каральною системою у Карпатському краї ОУН (1944–1952). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С. 407–420.
13. Інформація про військові проступки військових 18-го КП ВВ НКВД УО за період з 20 квітня по 20 травня 1945 р. *Електронний архів Українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/35751> (дата звернення: 25.02.2026).
14. Канєнберг-Сандул О. К. Порушення прав людини в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 531–533. URL: https://lsej.org.ua/1_2023/122.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
15. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. Київ, 2018. 560 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії

України. 1943–1959 / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2001.

17. Майороші М. А. Радянська церковна політика, Львівський «собор» та переслідування греко-католицької церкви на Закарпатті (1945–1947). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2020. Вип. 62. С. 45–51.

18. Надольський Й. Є. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк: Вежа, 2008. 258 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008642> (дата звернення: 25.02.2026).

19. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. У 2 ч. Ч. 1. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 292 с.

20. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. У 2 ч. Ч. 2. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 256 с.

21. Патер І. Г. Репресії та депортації населення Галичини у 40-х – 50-х роках ХХ століття. *Новітня доба*. 2014. Вип. 2. С. 49–62.

22. Політова А. С. Депортація населення як форма злочинів проти людяності. *Злочини проти людяності та геноциду: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського статуту* : матеріали панельної дискусії в рамках ІХ Міжнародного юридичного форуму (23 вересня 2025 року, м. Харків). Київ: Алерта, 2025. С. 184–190.

23. Радянські репресії в Західній Україні у 1939-1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці : колективна монографія / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепи та О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 414 с.

24. Радянські репресії у західних областях України (1939–1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 374 с.
25. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбойовик НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2011. 240 с.
26. Чайковський А. С. Спецгрупи НКВС і НКДБ: міфи та реальність. *Архіви України*. 2012. № 2. С. 77–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2012_2_7 (дата звернення: 25.02.2026).
27. Beznosiuk M. Kremlin Institutionalizing 'Preventive Repression' in Ukraine's Occupied Territories. *Eurasia Daily Monitor*. 2026. URL: <https://jamestown.org/kremlin-institutionalizing-preventive-repression-in-ukraines-occupied-territories/> (дата звернення: 25.02.2026).
28. Kryshchanovskaya O., White S. Putin's Militocracy. *Post-Soviet Affairs*. 2003. Vol. 19, № 4. P. 289–306. DOI: <https://doi.org/10.2747/1060-586X.19.4.289>
29. Kuzio T., Wawrzonek M. Russia's War on Ukraine: The Four Roots of Putin's Invasion. Cambridge, 2026. 404 p. URL: <https://dokumen.pub/russias-war-on-ukraine-the-four-roots-of-putins-invasion.html> (дата звернення: 25.02.2026).
30. Lankina T., Libman A., Tertychnaya K. State violence and target group adaptation: Maintaining social status in the face of repressions in Soviet Russia. *Journal of Peace Research*. 2025. Vol. 62, № 2. P. 195–210. DOI: <https://doi.org/10.1177/00223433231202822>
31. Makhortykh M., Kulichkina A., Maikovska K. Evolution of wartime discourse on Telegram: A comparative study of Ukrainian and Russian policymakers' communication before and after Russia's full-scale invasion of Ukraine. *arXiv preprint*. 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2510.11746> (дата звернення: 25.02.2026).

32. Nemkova P., Ubani S., Polat S., Kim N., Nielsen R. Detecting human rights violations on social media during Russia-Ukraine war. *arXiv preprint*. 2023. URL: <https://arxiv.org/abs/2306.05370> (дата звернення: 25.02.2026).
33. Report on violations of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity. Warsaw, 2022. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/3/e/522616.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).
34. Repression in Russia in 2025. Overview by OVD-Info. *OVD-Info: вебсайт*. 2025. URL: <https://reports.ovd.info/en/repression-russia-2025-overview-ovd-info> (дата звернення: 25.02.2026).
35. Russian Occupation Update. *Institute for the Study of War (ISW): вебсайт*. 2026. URL: <https://understandingwar.org/research/russia-ukraine/russian-occupation-update-march-5-2026/> (дата звернення: 25.02.2026).
36. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *International Criminal Court: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 25.02.2026).
37. The situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the Russian Federation, 24 February to 15 May 2022. Geneva, 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).
38. Ukraine: Executions, Torture During Russian Occupation. *Human Rights Watch: вебсайт*. 2022. <https://www.hrw.org/uk/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation> (дата звернення: 25.02.2026).
39. Ukraine: Russian forces must face justice for war crimes in Kyiv Oblast – new investigation. *Amnesty International: вебсайт*. 2022. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/05/ukraine-russian-forces-must-face->

justice-for-war-crimes-in-kyiv-oblast-new-investigation/ (дата звернення: 25.02.2026).

40. Waller J. M. Russia: Death and Resurrection of the KGB. *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2004. Vol. 12, № 3. P. 333–356. DOI: <https://doi.org/10.3200/DEMO.12.3.333-355>

41. Walther U. Russia's Failed Transformation: The Power of the KGB/FSB from Gorbachev to Putin. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*. 2014. Vol. 27, № 4. P. 666–686. DOI: <https://doi.org/10.1080/08850607.2014.924808>